

BATMAN İLİ ALAN ARAŞTIRMASI DEĞERLENDİRMESİ: ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLMENİN SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI VE GERİ DÖNÜŞ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Ayşe Betül Çelik¹

Bu bölümde, TESEV Araştırma Grubu'nun 23 Haziran–1 Temmuz 2005 tarihlerinde Batman il merkezi ve Beşiri, Hasankeyf, Sason ve Gercüş ilçelerinde kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK), belediye yetkilileri ve zorunlu göç mağdurları ile yaptıkları görüşmelerin ve yerinde gözlemlerin ışığında, zorunlu göç sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik, psikolojik ve sağlık sorunlarının ve geri dönüşün önündeki engellerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. TESEV Araştırma Grubu olarak² belirtilen yerlerdeki hemen hemen tüm kamu kurumları, belediye ve STK temsilcileri ile görüştük.

Batman merkezde ve çevre ilçelerdeki zorunlu göç mağdurlarına ulaşmada ise şu yöntemi kullandık: Şehir merkezinde kamu kurumları ve STK'lardan alınan bilgiler doğrultusunda mağdurların yoğunlukta bulunduğu mahalleleri tespit ettik. Daha sonra, bu mahallelerde kadın-erkek-çocuk gruplarına eşit şekilde ağırlık vermeye çalışarak kahvehane, sokak ve evlerde bulunan mağdurlarla görüştük. Çevre ilçelerdeki köyleri ise yine kamu kurumlarının ve STK'ların oluşturduğu boş/dolu/geri dönmüş köy listelerinden çıkardık. Sason'da ziyaret ettiğimiz iki köyü, geri dönüşlerinde hem yapılanma hem de güvenlik açısından çok ve az sorun yaşayan iki köy olmaları nedeniyle tercih ettik. Bu köylerde ziyaretimiz sırasında bulduğumuz tüm köylülerle bazen bire bir bazen de odak grup görüşmeleri yaptık. Her ne kadar kullandığımız yöntemler istatistiki genellemeye uygun olmasa da raporda kullandığımız verileri, ancak başka kaynaklardan da doğrulandığı sürece kullandık.

Raporda kullandığımız veriler altı kamu kuruluşu yetkilisi, dokuz STK yetkilisi, altı belediye görevlisi, bir parti il başkanı³ ile görüşmelerden ve 35⁴ zorunlu göç mağduru ile yapılan bire bir ve odak grup görüşmelerinin sonuçlarından elde edildi.

1. GÖÇ NEDENLERİ

Batman ili ve ilçelerinin yönetiminde görevli kamu personelleri, STK'lar, şehir içindeki mahallelere göç etmek durumunda kalmış veya zorunlu göç sonrası köye dönüş yapmış halk

-
- ¹ Bu metnin yazımında, özellikle göçün nedenleri ve zorunlu göç mağdurlarının sağlık ve psikolojik sorunlarının anlatımında katkılarından dolayı Öznur Acicbe'ye teşekkür ederim.
 - ² Batman alan araştırmasını TESEV Araştırma Grubu üyelerinden Dilek Kurban ve Ayşe Betül Çelik ile asistanlar Öznur Acicbe ve Harun Ercan gerçekleştirmiştir.
 - ³ Alan araştırması kapsamında parti görevlileri ile görüşmemekle birlikte, Batman'da AKP İl Başkanı ile görüşmeyi partiden gelen görüşme isteği sonucunda gerçekleştirdik.
 - ⁴ Bu mağdurlardan 23'ü Batman merkezde, 12'si de çevre ilçelerin köylerinde bulunmaktaydı. Görüşmelerin 14'ü bire bir, 21'i ise toplam 6 grup görüşmesi olarak yapılmıştır.

ile yaptığımız görüşmeler sonucunda, Batman'da yaşanan göçün nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1) asker ve/veya korucuların köyü boşaltmaları, yakmaları, yıkmaları; 2) asker ve/veya korucuların halka yönelik muameleleri (fiziksel şiddet, sözel şiddet, ev baskınları vb); 3) asker ve/veya korucuların halka yönelik "korucu olun ya da gidin" baskısı; 4) çatışma ortamının getirdiği genel güvensizlik ortamı; 5) yine bu ortamdan doğan ekonomik sıkıntılar ve 6) PKK baskısı.

Göçe ilişkin gösterilen nedenlerden ilk dördü, halk (Batman İli mahallelerinde, Sason, Gercüş ve Beşiri ilçeleri köylerinde yaşayan mağdurlar), STK'lar (İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der), Sağlık Emekçileri Sendikası, İnsan Hakları Derneği (İHD), Göç-Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der)) ve Batman Belediyesi tarafından ortak olarak ifade edilmiş olmakla birlikte, Mazlum-Der ve Batman Belediyesi yetkilileri ekonomik nedenlerin de tüm diğer nedenlerle beraber etkili olduğunu ifade ettiler. Buna karşın Sason Kaymakamlığı; Sason'da devlet görevlileri tarafından boşaltılan hiçbir köy olmadığını, göç edenlerin kendi istekleri ile PKK baskısı ya da ekonomik sebeplerle köylerden ayrıldıklarını ifade etti. Baro yetkililerine göreyse davalarında güvenlik güçleri tarafından köylerinin boşaltıldığını söyleyen mağdurlara rağmen devletin resmi kayıtlarına göre "köy boşaltma" yoktur, halk kendi isteğiyle köyünü terk etmiştir.

Bu veriler sonucu iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir:

1. Yerinden edilme sorununun geçmişi 15 yılı aşmış olmasına rağmen, halen konuya bir şekilde dahil olan aktörler arasında sorunun kökeni hakkında bir mutabakat sağlanmamıştır.
2. "Çatışma ortamının yarattığı güvensizlik" yerinden edilme sorununun önemli nedenlerinden olmakla birlikte kamu kurumları tarafından ya ifade edilmemiş ya da ifade edilse de yeterince vurgulanmamıştır. Oysa Yol Gösterici İlkeler'e göre, bu nedenlerle göç eden kişiler de ülke içinde yerinden edilen kişiler kapsamına girmektedir.
3. "Ekonomik sıkıntılar" nedeni ise, kamu kuruluşların bazılarının ifadelerinde çatışma ortamından soyutlanmış, sadece bölgenin genelinde yaşanan bir sorun olarak sunulmuş ve çatışma ortamının yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle göç eden bazı vatandaşların da aslında "sadece ekonomik nedenlerle" gittiği belirtilmiştir.
4. Devlet birimlerinin, güvenlik güçlerinin (asker ve/veya korucuların) halka yönelik "korucu olun ya da gidin" baskısını; köy boşaltmalarını ve/veya bu birimlerin halka yönelik kötü (fiziksel şiddet, sözel şiddet, ev baskınları vb.) muamelelerini zorunlu göç sorununun nedenleri arasında saymadıklarını görüyoruz.

2. GÖÇ SÜRECİNDE, GÖÇ SONRASINDA VE GERİ DÖNÜŞ SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Göç sürecinde, sonrasında ve geri dönüş sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik, sağlıksal ve psikolojik sorunların Batman genelindeki sonuçlarının değerlendirmesine geçmeden önce

belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu sorunların ilçe ve özellikle il merkezlerinde yaşanan boyutlarının Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin genel özellikleri olan ekonomik geri kalmışlık, işsizlik, yoksulluk ve şehirleşememenin getirdiği altyapı eksikliklerinden ayrıştırılarak incelemenin çok zor olduğudur. Dolayısıyla, bu rapor içerisinde bazen zorunlu göç mağdurlarına ait sorunları onların ağızlarından ifade ettikleri şekilde aktaracağız, bazen de sorunun çözümünde üretilen mekanizmaların ya da eksikliklerin hem şehir hem de ilçe merkezlerinde yaşanan ve yukarıda belirtilen sorunlarla örtüşen yanlarıyla ele alacağız. Burada amaç, zorunlu göç sorununu elden geldikçe konuya özel sorunlar boyutunda incelemektir. Fakat geçen uzun zaman bu sorunun özellikle şehir merkezlerinde yaşanan diğer sorunlarla eklemlenmesine neden olmuştur. Bu da zorunlu göç sorununun sadece köye dönüşle sınırlı olmadığını, Türkiye’de çoğu şehrin, bu sorunun özellikle sosyo-ekonomik ve psikolojik boyutlarıyla ilgilenecek mekanizmalar üretmesi gerektiğinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

2.1. Ekonomik Sorunlar

Mağdurlar tarafından göç sonrası yaşanan sorunlardan en çok vurgulananı ekonomik güçlüklerdir. Bu güçlükleri; göç sürecinde yaşananlardan kaynaklanan ekonomik sorunlar, göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve geri dönüş sonrası yaşanan ekonomik sorunlar olarak üç boyutta ele almak mümkündür.

Göç sürecinde yaşananlardan kaynaklanan ekonomik sorunlar: Göç sürecinin başlangıcının genel olarak iki şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İlkinde köy halkına köyü boşaltmaları için belli bir süre tanınmıştır. Bu durumda halk eşyalarının en azından bir kısmını alabilmiş ve hayvanlarını satabilmiştir. Ancak mağdurlar satılan mal varlıklarını çoğunlukla yarı fiyatına ya da çok daha düşük fiyatlara satmak zorunda katıldıklarını ifade etmişlerdir. Eşyaların taşınması durumunda tüm eşyaların alınması genelde çok mümkün olmamış, eşyaları taşıyacak araç ya da hayvan bulmak oldukça zor olmuştur. Bir diğer durumda göç sürecinin başlangıcında herhangi bir süre tanınmadan köy birdenbire boşaltılmış, evler yıkılmış ya da yakılmıştır. Bu durumda halk eşyalarının hiç birini alamamış, çoğunlukla - telef olduğu için - hayvanlarını da satamamıştır. Her iki durumda da mağdurların önemli ekonomik kayıpları olmuştur.

a. Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlar

Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlardan söz ederken iki noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Birincisi, zorunlu göç mağdurlarının özellikleridir. Bunlar köylerinde daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişilerdir. Şehirde tarım ya da hayvancılık yapmak çok mümkün değildir. Dolayısıyla, köyden şehire yaşanan zorunlu göç, bu kişileri mesleksiz bırakmıştır. Zorunlu göç mağdurlarının şehirde vasıfsız işçi olarak yapabileceği işler sınırlıdır. Daha çok inşaat işlerinde çalışmaları mümkün olmaktadır. Ancak bu kişilerin bir kısmı köylerde yaşanan çatışmaların yarattığı fiziksel ve ruhsal etkilenmeler nedeniyle işlevsellik-

~~Bir diğer etken~~ yine koyde yaşanan olaylardan sonra bazı kişilerin sabıkalı duruma düşmesidir. Sabıkalı kişilerin ise, işe almaları genelde çok mümkün olmamaktadır.

Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlardan söz ederken üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da mağdurun göç yolunda ulaştığı son noktanın özellikleridir. Batman ili petrol sektörü dışında sanayinin çok gelişmiş olduğu bir bölge değildir. Dolayısıyla istihdam alanı geniş değildir.

Sözü edilen bu koşullar nedeniyle göç sonrası Batman ili merkezinde birçok ekonomik sorun yaşanmıştır. Batman Türkiye genelinde işsizlik oranı çok yüksek bir ildir. Erkekler çoğunlukla kahvehanelerde iş için beklemektedirler. Kadınlar ise erkeklere oranla daha kolay iş bulabilmekte ve çalışmaya başlamaktadırlar. Genelde gençler, bazen de tüm aile mevsimlik işçi⁵ olarak çalışmaktadır. İstanbul'da hazır giyim atölyelerinde mevsimlik olarak çalışan gençlerin sayısı da oldukça yüksek. Belediye çalışanlarından ve STK'lardan alınan bilgiye göre göç sonrası çocuklar sokaklarda çalışmaya başlamış, (araba camı silme, sakız-mendil satma, mezarlık sulama, özellikle kızlar için çapaya gitme vb) ve sayıları da gitgide artmıştır (Batman Belediyesi kayıtlarına göre bu sayı 1.400 civarındadır.) Ayrıca yaşanan ekonomik sorunlar ciddi psiko-sosyal sorunları ve sağlık sorunlarını beraberinde getirmiştir⁶.

b. Geri dönüş sonrası ekonomik sorunlar

Köye dönüşün gerçekleştiği köylerde yaşayan halk, evi, bahçesi, tarlası, hayvanı olmadığı için ciddi ekonomik güçlükler yaşamaktadır. Bir kısmı yıkık evinin üzerine naylonlar geçirerek, çadırlar kurarak oldukça sağlıksız koşullarda yaşamaktadır. Bir kısmı çevreden edindikleri borçlar ile evlerini kısmen onarmış ya da baştan inşa etmiş, ancak borçlar nedeniyle ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Su sıkıntısı nedeniyle tarla sahiplerinin tarım yapması güçleşmektedir. Genelde mevsimlik işçi olarak geçimlerini sağlamaktadırlar ya da zengin kişilerin hayvanlarını otlatmaktadırlar. Ailenin tüm üyelerinin köyde kalması durumunda geçimlerini sağlayamamaktadırlar⁷. Aşağıdaki bölümlerde de tartışılacağı üzere, geri dönüşlerde sağlanan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) yardımları da çoğu zaman evlerin yeniden yapımına yetmemektedir.

5 Hem şehirde yaşayan hem köye dönüş yapmış olan kişilerin en çok başvurduğu geçim yollarından biri olan mevsimlik işçilik ile ilgili önemli bir sorundan söz edilmektedir. Görüşmelerimizde yerinden edilmiş kişiler, ürün fiyatının Ziraat Odası, Tarım Odası ve Muhtarlar Odası tarafından belirlenmesi gerekirken fiyat belirlemesinin bu odalar tarafından ağalara bırakıldığını ifade ettiler. Onlara göre, böylelikle, 80YTL olan pamuk, 40YTL'ye toplatılmaktadır.

6 Bu konular, 2.2. "Sosyal Sorunlar", 2.3. "Sağlık Sorunları" ve 2.4. "Psikolojik Sorunlar" başlıkları altında daha detaylı olarak ele alınmıştır.

7 Bu sorun, bu yazıda 4. "Geri Dönüşün Önündeki Engeller" başlığı altında daha detaylı olarak tekrar tartışılacaktır.

Yaptığımız görüşmelerde yaşanan ekonomik sorunların büyük boyutlarda olduğunu ve halkın, özellikle de varoşlarda yaşayan mağdurların, açlık sınırına dayandığını gözlemledik. Kamu kurumlarının bu soruna genel yaklaşımı konunun şehir ve ilçelere yansıyan ekonomik boyutu yönünde. Dolayısıyla da, mağdurlara verilen yardımlar sorulduğunda kamu kurumu personeli, zorunlu göç sorununun ekonomik yanının çözümüyle sınırlı kalan siyasalardan ve sadece zorunlu göç mağdurlarına yardım olarak verilmeyen ve tüm vatandaşlara açık olan ekonomik yardımlardan bahsettiler. Devlet kurumları tarafından, özellikle kaymakamlıklar ve valilikler tarafından en çok vurgulanan sosyal yardımlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) bünyesinden verilen yoksullara yardım fonları ve Yeşil Kart uygulamasıdır. Özellikle zorunlu göç sorununa yönelik olmamakla birlikte Batman genelindeki yoksulluk sorununa karşı Batman Valiliği Aşevi yoluyla yemek yardımında bulunurken, yine aynı bağlamda, Batman Belediyesi de Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan kışlık kömür yardımında bulunmaktadır.

2.2. Sosyal Sorunlar

Daha önce yukarıda da belirtildiği üzere Batman, şehir merkezine zorunlu göç sorunu ve bu sorunun çeşitli boyutları yaklaşık 15 yıldır yaşanmaktadır. Bu sorunun sosyal boyutları hem şehir merkezinin aniden ve çok sayıda zorunlu göç mağdurunu karşılaması hem de altyapı sorunları ve bu sorunları karşılamada kamu kurumlarının yeterince finansal destek bulamamasıyla birleşmiştir.

Zorunlu göç, sorununun bire bir sonucu olmamakla birlikte, yukarıda belirtilen nedenlerle bu soruna bağlı belirtilmesi gereken önemli toplumsal sorunlardan biri şehir merkezinde artan suçlardır. Bu konuyla ilgilenen kamu kuruluşları, özellikle hırsızlık, kapkaç, çetecilik gibi suçların yoğun olduğunu, suçları işleyenlerin yüzde 90'ının çocuk olduğunu ifade ettiler. Ayrıca, Batman'da çocuk ıslahevi olmadığı için suç işleyen çocuklar tekrar serbest bırakılmaktadır. Yine göç sonrası çocukların sokaklarda çalışmaya başladıkları ve sayılarının gitgide arttığı da bildirildi. Belediye kayıtlarına göre sokakta çalışan 1.600 çocuğun yüzde 70-80'i göç mağdurudur⁸. Sosyal Hizmetler çalışanlarınca sokakta çalışan çocukların bir kısmının, aileleri tarafından ellerindekilerin tamamını satmadan eve gelmemeleri konusunda baskı görmeleri nedeniyle suça itildikleri düşünülmektedir. Ayrıca geç saatlere kadar sokakta kalan küçük çocukların her türlü istismara açık oldukları bilinmektedir.

Batman Valiliği SYDV'nin verilerine göre Batman'da göç sonrası yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle okula gidemeyen çocuk sayısı 280-300'dür. Vakfın, zorunlu göç mağdurlarının çocukları ile sınırlı olmamakla birlikte, bu soruna yönelik yürüttüğü bir proje vardır. Proje, Dünya Bankası tarafından desteklenmekte ve okula gidemeyen çocukların ailelerine maddi

⁸ Batman'da olduğu gibi diğer illerde de sokakta çalışan ya da suça karışan çocukların çoğunun göç mağduru ailelerin çocukları olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin bkz. Altuntaş (2003). Ayrıca, bu kitap içinde bkz. Bölüm V, Yüksekler: "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar."

yardımları içermektedir. Aileler, ilköğretimde okuyan erkek çocukları için 18 YTL, kız çocukları için 22 YTL, orta öğretimde okuyan erkek çocukları için 28 YTL, kız çocukları için de 39 YTL yardım almaktadırlar.⁹ Nüfusu 250.000 olan Batman il merkezinde 47.000 çocuk bu proje kapsamında yardım almaktadır. Aile, çocuğunu okula göndermediği takdirde bu yardım kesilmektedir. Başvuru sırasında bir form doldurulmakta, kimlere yardım verileceğine bilgisayar ortamında alınan puana göre karar verilmektedir. Fakat bu, geçici bir projedir ve proje bitiminde, yardım alan zorunlu göç mağdurları maddi sıkıntılarla karşı karşıya kalabileceklerdir. Görüştüğümüz hiçbir mağdur, projenin sürekli olmadığına farkında değildi.

Ekonomik nedenler sadece çocukların çalışmalarını ya da okula gidememelerini beraberinde getirmemiş, buna ek olarak seyyar satıcılığın ve dilenciliğin de artışına neden olmuştur. Çocuklarla ilgili yaşanan sorunlardan bir diğeri de başta tiner olmak üzere madde kullanımının ortaya çıkmasıdır. Batman'da tiner kullanan 13-14 civarında çocuk olduğu söylenmektedir.

Göçle birlikte çocuk yaşta evliliklerin, çocuk annelerin, kadınlarda intihar oranının arttığı da belirtildi. Batman'daki intiharlar, üzerinde ayrıca çalışılması gereken bir sorundur. Buna ek olarak, barınmayla ilgili sorunlar nedeniyle, aile ortamlarında bazen bir odada on kişinin yatması olmaktadır. Toplumda çok fazla açığa çıkmamakla birlikte ensest ilişkilerin artmasının bu durumla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Yine bu konuda çalışan kamu görevlileri ve STK'lar tarafından toplum içerisinde çok ortaya çıkmamakla birlikte fuhuşta artış olduğu da belirtildi.

Şehirde çarpık bir gelişimin olduğu, işsizlik, sosyal güvence yokluğu ve eğitimsizlikle dengelerin bozulduğu ifade edilmektedir. Sözgelimi, aile içi şiddette ciddi bir artış olduğu belirtilmektedir.

Şehir merkezinde yoğun göç alan mahallerdeki zorunlu göç mağdurlarının çocukları ile yapılan görüşmelerde çocukların hemen hepsinin, kız erkek ayrımı olmaksızın, ilköğretime gittiklerini veya gitmiş olduklarını tespit ettik. Ancak, ilköğretim sonrası eğitime devam oranı oldukça düşük. Görüşmelerimizden öğrendiğimiz kadarıyla mahallelerde bulunan okullarda eğitimin kalitesi düşük ve sınıflar çok kalabalık. Çocuklar, okul etrafında çetelerin olduğunu ve okula bıçak, silah getiren öğrenciler olduğunu ifade ettiler.

Elbette ki belirtilen bu sorunların hepsi zorunlu göç sorununun bire bir sonucu değildir. Ama burada önemli olan, köyden şehre yaşanan bu ani ve çok sayıda kişiyi yerinden eden göçün, hem sosyal olarak farklı bir toplumsal yapıya sahip insanların yeni yerlerinde yaşadık-

9 Şartlı Nakit Transferi olarak bilinen ve Dünya Bankası kredisi ile Türkiye genelinde yürütülen bu projenin eğitim desteği, hiçbir sosyal güvencesi olmayan ve ekonomik yoksunlukları nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ailelere maddi yardım olarak verilmektedir. Ancak bu, sürekli bir yardım değildir. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre, uygulama Haziran 2006'da bitecek şekilde planlanmış, ancak fiili olarak Aralık 2006'ya kadar uzatılmıştır.

<<http://www.sydtf.gov.tr/snt.html>>.

ları, hem de bu göçü kaldıramayan şehir merkezinin eksikliklerinden kaynaklanan sorunları olduğunu altını çizmektedir.

Kamu kuruluşları ve belediye görevlileri, hem zorunlu göç sorunundan kaynaklanan hem de Batman'ın yaşadığı şehrsel sorunlardan kaynaklanan toplumsal sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla bir takım faaliyetler düzenlediklerini ifade ettiler. Örneğin Batman şehir merkezinde yaşanan kadın sorunlarına ve bunun yoksulluk boyutuna yönelik çözümler ve yardımlar üretmek amacıyla, Batman Belediyesi, kendi bünyesindeki Selis Kadın Danışma Merkezi ve Belediye Sağlık Merkezi ile ortak bir proje yürütmektedir. Proje kapsamında her mahalleye bir halkevi yapılması planlanmaktadır. Halkevlerinin hedefleri, özellikle kadınlara yönelik okuma-yazma kursları, el sanatları kursları gibi etkinliklerin düzenlenmesi olacaktır. Haliha-zırda başlamış olan bir çalışma ile Selis Kadın Danışma Merkezi tarafından kadınlara yönelik okuma-yazma kursları verilmektedir.

Alan araştırması sırasında henüz hayata geçirilmemiş bir diğer proje, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve Valilik ile ortak olarak mahallelerde sokak çocukları için eğitim merkezleri oluşturulmasını, okul çağındaki çocukların okula kaydettirilip yurtlara yerleştirilmesini amaçlamaktaydı.

Batman, 1990'lı yıllarda ani yaşanan göç sonrası kadın intiharlarıyla gazete manşetlerini bir süre işgal etmişti. Bu yönüyle Batman'daki sosyal hizmetler, son yıllarda aileler ve kadınlar üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Aşağıda belirtilecek hizmetler zorunlu göç mağdurları için düzenlenmemiş olmakla birlikte, ulaşabildiği mağdur ailelerinin şehir merkezinde yaşamlarına bir nebze de olsa yardımcı olabilmektedir.

Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nün girişimleri arasında sorun yaşayan ailelerin yönlendirildiği bir aile danışma merkezinden söz edilmiştir. Ayrıca, özellikle kadınlara yönelik çalışmaların yürütüldüğü üç toplum merkezi¹⁰ vardır. Meslek edindirmeye, sağlık bilgilerine yönelik kurslar, bilgisayar, el sanatları ve okuma-yazma kursları düzenlenmektedir. Böylelikle hem beceri kazandırılmış olup hem sosyal ilişkiler ağı güçlendirilmektedir. Zaman zaman bireysel danışmanlık hizmetleri de verilmektedir. Bu merkezler daha çok kenar mahallelerde bulunmaktadır. Bu toplum merkezlerinde üniversiteli gençler önderliğinde üniversiteye hazırlık kursu düzenlenmiştir. Bazı çocuklar üniversiteyi kazandıktan sonra da STK'lardan, belediyelerden, işadamlarından burslar alabilmektedir. Gene bu merkezlerde gönüllülerle 7-16 yaş grubu çocukların ders dışı zamanlarının paylaşıldığı, eğitime de destek verildiği ifade edildi. Gençlere yönelik spor faaliyetlerinin, satranç turnuvalarının ve halk oyunlarının mevcut olduğu belirtildi. Gene alan araştırması sırasında karşılaştığımız ve henüz hayata geçirilmemiş bir diğer proje ise, sokakta çalışan çocuklara yönelik "Çocuk Haklarının Tanıtılması Projesi"dir. Gerçekleşmemiş ancak planlanan bir diğer proje okul öncesi eğitime destek ile

¹⁰ Mahallelerde yapılan görüşmelerde, genelde verilen hizmetlerden haberdar olunmadığı dikkati çekmiştir. Bu durumda hizmetlerin hedef kitlesine ulaşp ulaşmadığı ile ilgili soru işaretleri uyanmaktadır. Halk içerisinde özellikle toplum merkezlerine yönelik olumsuz bir imajın olduğu, güven duyulmadığı gözlenmiştir.

ilgilidir. Buna göre Kız Meslek Liseleri'nin Çocuk Gelişimi Bölümü'nden mezun kişilerin istihdamı ile 1.000 çocuğa okul öncesi eğitim verilmesi planlanmaktadır.

Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre; Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'nın öğretim birimi tarafından 7 yaş grubu çocuklara okul derslerine yönelik destek verilmektedir. Çağdaş Yaşamı Geliştirme Vakfı'nın "Türkiye'nin Çağdaş Kızları" projesi kapsamında 300 çocuğa üniversite eğitimini kapsayabilen burslar verilmektedir.

Kamu kuruluşlarının okuma-yazma, meslek edindirme ve toplumsal bilinç kazandırma çalışmaları ilçelerde de çeşitli alanlarda yürütülmektedir. Örneğin, Sason Kaymakamlığı tarafından verilen bilgiye göre, 7 ay önce kadınlara yönelik bir okuma-yazma kursu başlatılmıştır¹¹. Hedef 1.000 kadının okuma-yazma öğrenmesidir. Kursu katılımı teşvik etmek amaçlı katılımcılara Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan aylık 40 YTL maaş bağlanmıştır. Kursu 15-40 yaş arası kadınlar katılmaktadır. Kaymakamlık'tan alınan bilgilere göre kurslar geri dönüşün olduğu köyler de dahil okul bulunanun olduğu tüm köylerde başlatılmıştır.

Ayrıca Sason'un çok göç alan bir ilçe olması ve üniversiteyi kazanma oranının yüzde 1 olması nedeniyle bir meslek lisesi açma girişiminden söz edilmekteydi.

2.3. Sağlık Sorunları

Göç sonrası sağlık sorunları göç sırası ve sonrasında yaşanan zorluklar nedeniyle ve/veya göç sonrasında getirdiği maddi zorluklarla birlikte analiz edilmelidir. Yine önemli bir nokta da daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere göç sonrası ortaya çıkan sorunların şehirleşme ve yoksulluk boyutuyla örtüşebilmesidir. Dolayısıyla bu alandaki analizlerin zorunlu göç mağdurları ile sınırlı olmadığını, ama onların hayatlarını zorlaştıran ve etkileyen nedenler içinde incelenmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Görüştüğümüz sağlık görevlileri tarafından Batman ili genelinde en sık karşılaşılan sağlık sorunlarının kalp, yüksek tansiyon, kanser, mide ağrıları, baş ağrısı, eklem ağrıları, kireçlenme, bel ağrıları, romatizma, kansızlık ve şeker olduğu ifade edildi. Belediye Sağlık Merkezi personelinin edinilen bilgiye göre, rahatsızlıkların birçoğunda gerekli tahliller yapıldıktan sonra fizyolojik bir bulguya rastlanmamaktadır. Bu durum rahatsızlığın psikolojik kökenli olabileceğini düşündürmektedir.

Zorunlu göç sorununun sağlık boyutu incelendiğinde kadınların mağduriyetlerinin ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Özellikle göç mağduru kadınların, dilden kaynaklanan sıkıntılar ve kültürel özellikler nedeniyle ne zaman doktora gideceklerini bilmedikleri, daha çok gelenek-

¹¹ Kaymakamlık tarafından iletilen bu bilgiler Sason'a bağlı köylerde yaşayan kişilere sorulduğunda bu faaliyetlerin hiçbirinden haberdar olmadıklarını, böyle bir hizmetin olmadığını söylediler. Bu durumda ya bilginin yaygınlaştırılması ile ilgili bir sorun olduğunu ya da Kaymakamlığın belirttiği verilerin güvenilirliği ile ilgili soru işaretleri olduğunu düşünüyoruz.

sel yöntemlerle tedavi yoluna gittikleri belirtildi. Bu da kadın mağdurların şehir merkezlerinde ikinci bir mağduriyet yaşamalarına neden olmaktadır.

Mağdurların şehirde yaşadıkları sağlık sorunlarının bir kısmı ise Batman'ın şehir olarak yaşadığı mağduriyetin bir uzantısı olarak görülmelidir. Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük sağlık ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına yol açan sağlık personelinin doğuda hizmet vermek istememesi sorunu, Batman'ı da önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, Batman ili genelinde nöroloji, göğüs-kalp-damar cerrahisi ve kardiyoloji alanlarında uzman doktor bulunmamaktadır.

Batman Merkez'de bir devlet hastanesi (150 yatak kapasitesi olan, 42 uzman doktor, 18 pratisyen hekim, 88 hemşire ile hizmet veren ve 56 uzman doktor, 12 pratisyen hekim, 62 hemşire açığı bulunan, biri bozuk iki ambulansı olan bir hastanedir), bir kadın-doğum ve çocuk hastanesi (bir ambulanslı), iki özel hastane, bir tıp merkezi, birinci basamak hizmeti veren poliklinikler, 11 sağlık ocağı, üç belde sağlık ocağı (Binatlı, Balpınar, Hisar), bir veremle savaş dispanseri, bir ana çocuk sağlığı dispanseri, bir sıtma savaş merkezi ve belediye sağlık merkezi bulunmaktadır. Belediye sağlık merkezi hastalara tamamen ücretsiz sağlık hizmeti vermektedir. Kadın-doğum, çocuk, göz ve diş poliklinikleri ve uzman doktorları, üç pratisyen hekimleri mevcuttur. Toplam personel sayısı 16'dır.

Verilen sağlık hizmetleri; doktor muayenesi (Dünya Sağlık Örgütü ve Sınır Tanımayan Doktorlar'ın protokolüne paralel olarak 10'ar dakikalık görüşmeler ve günde toplam 40 hasta muayenesi), tetkikler, laboratuvar tahlilleri, röntgen filmleri, aile planlaması danışmanlık hizmetleri, mahallelerde sağlık eğitimleri, eğitimlerde sağlık sorunu olduğu tespit edilen kişilerin tedavilerinin üstlenilmesidir. Okul ve cezaevlerinde göz taramaları yapılarak, ücretsiz gözlük temin edilmiş, gerekli kişiler yine ücretsiz olarak ameliyat edilmişlerdir.

İlçelere bakıldığında, Sason'da bir ilçe hastanesi, iki sağlık ocağı, Yücebağ Beldesi'nde bir sağlık ocağı; Kozluk'ta bir ilçe hastanesi -bir uzman doktor, genel cerrah-, iki sağlık ocağı, Tuzlagözü Beldesi'nde bir sağlık ocağı; Hasankeyf'te bir sağlık ocağı, Gercüş'te bir sağlık ocağı, Beşiri'de bir sağlık ocağı bulunmaktadır. Köylerdeki 46 sağlık evinin ise 10 tanesi faal durumda olup, 36 tanesi kapalıdır.

Devletin sağlık hizmetleri dışında Batman'da belediyenin yürüttüğü sağlık hizmetlerine de rastlanmaktadır. Belediye Sağlık Merkezi ve Selis Kadın Danışma Merkezi'nin ortak yürütmeyi planladıkları projeye göre mahallelerde kadınlardan oluşan lider kadrolar seçilerek bu kişilere sağlık ve ruh sağlığı konulu eğitimler verilecek ve bu kişilerin mahallelerde eğitimi yaygınlaştırmaları teşvik edilecektir. Yine Belediye Sağlık Merkezi ve Selis Kadın Danışma Merkezi'nin ortak yürüttükleri projede, mahallelerde çadır kurularak, birkaç gece orada kalınıp sağlıkla ilgili seminerler verilmiştir.

Batman'daki zorunlu göç mağdurlarının sağlık açısından karşılaştıkları en büyük sorun, yukarıdaki rakamların da gözler önüne serdiği bir gerçek olan ve Türkiye'de zorunlu göçü ya-

şamış birçok yerin hatta Türkiye'nin genelinin yaşadığı bir kapasite sorunudur. Bu sorun, Batman'da hem zorunlu göç mağdurları hem de sağlık kamu personelinin en sık dile getirdiği bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmakta. Fakat zorunlu göç kapsamı altında bakıldığında, bu sorun zaten çok yüksek oranlarda fakirliğin yaşandığı kesim olan zorunlu göç mağdurlarını ayrıca sıkıntıya sokmaktadır. Parasızlık nedeniyle şehirdeki özel sağlık hizmetlerinden yararlanamayan zorunlu göç mağdurları sadece ulaşabildikleri oranda kamu yardımlarından yararlanmaktadırlar. Köylerde ise durum daha da vahimdir ve özellikle merkezden uzak ve/veya geri dönüşe açılmış ama altyapısı olmayan köylerde halk sadece geçici sağlık hizmetleriyle yaşamaya çalışmaktadır.

Sivil toplum alanında ise İHD'nin bazı yardımları söz konusudur. İHD yetkilileri, zaman zaman ilaç alımı konusunda kişilere destek olmaya çalıştıklarını, sorunu olduğunu gördükleri kişileri uygun yerlere yönlendirdiklerini ifade ettiler.

Sağlık alanında yaşanan sorunların çözümüne yönelik olarak başlatılan projelerden biri Dünya Bankası destekli yürütülen 0-6 yaş çocuklara yönelik sağlık hizmeti desteğidir. Buna göre, çocuklar sağlık ocakları tarafından sürekli takip edilmektedirler. Ailelere yönelik olarak aile planlaması ile ilgili danışmanlık ve eğitim verilmektedir.

Sağlık kamu personeli tarafından, kırsal kesimde sağlık hizmetlerinden yararlanma oranının yüzde 30 olduğu ifade edildi. Valilikten alınan bilgiye göre ise Batman ili genelinde 120.000 Yeşil Kart sahibi bulunmaktadır. Batman özellikle Yeşil Kart uygulamasında oldukça iyi bir örnek teşkil ediyor. Örneğin Sason ilçesinde Kaymakamlık tarafından verilen bilgilere göre halkın yüzde 90'ında Yeşil Kart var. Yaptığımız alan araştırmalarında mağdurların hepsinin ya kartlarının olduğunu¹² ya da kart almak için başvurmuş olduklarını tespit ettik. Mağdurlar bu uygulamadan memnun olduklarını belirtse de Yeşil Kart uygulamasından doğan bazı sıkıntıları (örneğin, ilaç parasının yüzde 20'sinin kart sahibi tarafından ödenmesi zorunluluğundan doğan maddi yük) da dile getirdiler.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu yardımların özellikle yerel yöneticilerin bu konuya hassasiyetlerine göre değişiklik gösterebileceğidir. Örneğin Sason Kaymakamı'nın, göreve başladıktan sonra Yeşil Kart'a öncelik ve ağırlık vermesi Sason'un köylerinde başarılı bir sonuç sağlamıştır. Elimizde diğer ilçelerden karşılaştırmalı veriler olmamakla birlikte bu rakamın (yüzde 90) çok yüksek bir rakam olduğu bir gerçektir.

2.4. Psikolojik Sorunlar

Batman'da en sık görülen psikolojik sorunların depresyon (özellikle çökkünlük, karamsarlık, tahammülsüzlük, ümitsizlik, güvensizlik, ölüm düşünceleri, intiharlar, iştahsızlık, uyku

12 Fakat burada bu kartların çoğunun yakın bir dönemde alındığını belirtmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu insanlar 10 yılı aşkın bir süre bu hizmetten yararlanamamış ve yoksulluğun çok yüksek bir düzeyde yaşandığı dönemde sağlık hizmetlerinden yoksun kalmaktan ötürü mağdur olmuşlardır.

problemleri, hâlsizlik, unutkanlık, konsantrasyon güçlüğü), anksiyete (özellikle travmaya yönelik travmatik stres belirtileri; olayın sürekli aklına gelmesi, kabuslar, düşünmekten kaçınma, konuşmaktan kaçınma, olay yerini görmek istememe, düşününce aşırı psikolojik ve fiziksel sıkıntı duyma, hatırlatan şeylerle karşılaşıldığında aşırı psikolojik ve fiziksel sıkıntı duyma, hatırlatıcılarla karşılaşmaktan kaçınma, aşırı uyarılmışlık tepkileri vb), psikosomatik belirtiler (mide, baş, sırt, eklem ağrıları, çarpıntı, bayılacakmış hissi), kronik madde bağımlılığı (sık görülmemekle birlikte göç süreci sonrasında artmıştır), yas tepkileri (kayıp hakkında konuşamama, resmine bakamama, bakınca yoğun sıkıntı duyma, sürekli ağlama, ölüm isteği, dönmesini bekleme, öfke vb), özgüven eksikliği, ailelerde ilişki problemleri, şiddet uygulama ve çeşitli korkular ve aşırı üzüntü olduğu gözlenmiştir.

Bütün bu psikolojik sorunlar ve zorunlu göç sorunu arasında Batman genelinde bire bir bağlantı kurulması zor olmakla birlikte, özellikle Batman şehir merkezinde ve geri dönüş yapılan köylerdeki görüşmelerimizde ortaya çıkan tablo, bu psikolojik sorunların çoğunun mağdurlar tarafından yaşandığı gerçeğidir. Bunda da yaşanan çatışma ortamının, kayıpların yanı sıra şehirde yaşamının getirdiği sosyo-kültürel çatışmalar ve ekonomik sorunların psikolojik sıkıntılar için zemin hazırladığını düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. Mağdurların şehirde varolan olanakları görerek, köyde bile sahip oldukları yaşantıdan daha kısıtlı bir koşulda yaşamak durumunda kalmalarının uyumu oldukça zorlaştırdığı ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği görüşmelerimizde ortaya çıkan veriler içindedir. Ayrıca, istatistiki bir veri olmakla beraber, sağlık kurumları ve hizmetlilerinin belirttikleri üzere, psikiyatrik ilaç kullanımında bir artış yaşanmıştır.

Yaşanan sorunlara karşın ruh sağlığı alanında verilen hizmetin oldukça az olduğu dikkatimizi çekmiştir. Yapılan görüşmelerde daha çok ileriye yönelik projelerden söz edilmiştir. Belediye tarafından mahallelerde kurulması düşünülen halk evlerinde ruh sağlığı hizmetlerinin verilmesinin planlanması bunlardan biridir. Selis Kadın Danışma Merkezi yeni kurulmuş olmakla birlikte bir psikoloğu bulunmaktadır ve ücretsiz psikolojik destek hizmeti sağlamaktadır. Batman Devlet Hastanesi Psikiyatri Servisi'nin ise zorunlu göç mağdurlarına yönelik özel bir çalışmasının olmadığı belirtilmiştir.

3. KÖYE DÖNÜŞ VE DEVLET YARDIMLARININ AÇMAZI

Batman Valiliği'nden aldığımız verilere göre 2000 yılında başlayan "Köye Dönüş" olgusu öncesi Batman'da 37 köy ve 137 mezradan oluşan toplam 2.513 haneden 18.658 kişi göç etmiştir. Alan araştırmasının yapıldığı zamana kadar 28 köy ve 75 mezradan (971 haneden) toplam 6.269 kişilik nüfus geri dönüş yapmıştır.

Öncelikle bu rakamların tutarlılığı konusunda iki noktayı belirtmek gerekir:

- a) Bu rakamlar bölgede çalışan ve bu konuda veri toplayan STK'ların verileri ile önemli farklılıklar göstermektedir. Köyler birim olarak alındığında valilikten alınan ve KDRP kapsamındaki köylerin durumunu gösteren tabloların STK'ların listelerine kıyasla çok önemli eksik-

likleri vardır. Bu tabloların çoğunda sadece tamamen boşalan köyler gösterilmiş, kısmen boşalan köyler ve buradaki nüfus göz önüne alınmamıştır.

b) Bir önemli nokta da nüfus bazında valilikler ve STK'ların rakamlarındaki tutarsızlıklar. Resmi veriler hem valiliklerce -ki bu veriler Tazminat Yasası'nda kullanılan ve sadece yasa kapsamında köylerin boş olup olmadığını belirten bir liste ve KDRP kapsamında hangi köyden ne kadar kişinin göç ettiğini gösteren liste olarak iki settir- hem de jandarma tarafından kayıt edilmektedir.

Öte yandan STK verilerinin de tutarlılığı şüphelidir. Örneğin, Beşiri merkezden 10 dakika uzaklıkta bir Yezidi köyü olan Yolveren (Çinerya), ne resmi listelerde ne de İHD ve Göç-Der'in ortak hazırladığı boşaltılmış köyler listesinde bulunmaktadır. Bizzat ziyaret ettiğimiz ve yerinde tespit yaptığımız, üstelik de merkeze bu kadar yakın bir köyün STK'lar tarafından boşaltılmış olduğunun kayıt edilmemiş olması STK'ların da rakam tespitinde yeterince kapsamlı olamayacağının bir göstergesi olarak alınabilir. Yine Gerçüş'ün Gökçeşar köyüne yaptığımız ziyarette İHD listesinde boşaltılmış görülen bu köyün sakinleri, köyün kan davası sonucu boşaldığını belirttiler. STK'lar bu konudaki endişelerimize cevap, rakamları oluşturmada yerinde tespit yerine Tazminat Yasası kapsamında kendilerine sunulan başvurulardaki köyleri not ettiklerini söylediler. Bu yöntem, bu alanda çalışan ve söz sahibi olduğunu iddia eden STK'ların çalışmalarında önemli bir eksikliktir.

Doğu ve Güneydoğu'daki zorunlu göç mağdurlarına yönelik olarak başlatılan KDRP, Batman'da 2000 Haziran'ından beri valilik tarafından yürütülmektedir. Batman Valiliği'nden aldığımız verilere göre KDRP kapsamında toplam 141 haneye konut yapımında gerekli olan inşaat malzemelerinin alımı yanında köy okullarının ve yollarının yapımı, nakil hatlarının yapım ve onarımı, köylerin içme suyu sondaj çalışmaları ve hayvancılık, arıcılık türünde gelir getirici yardımlar verilmiştir. Bunun yanında özellikle ilçelerdeki Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Kozluk, Gerçüş ve Hasankeyf'in köylerine inşaat malzemesi ve köy yollarının yapımında maddi destekte bulunmuştur.

Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan gerilimin sonrasında ve geri dönüşlerdeki yardımlar önündeki en önemli sorun, mağdurların kendini devletin vatandaşı olarak hissedememesidir. Zorunlu göç mağdurlarının anlatımıyla "kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi" hissetme duygusunun oluşumunda KDRP de önemli bir etken. Batman'da geri dönülen köylerde ve şehrin göç almış kesimlerindeki görüşmelerimizde KDRP'nin vatandaşlar tarafından çoğunlukla bilinmediğini, bilinen durumlarda ise koruculara verilen yardım olarak algılandığını tespit ettik.

KDRP'nin diğer bir önemli açmazı da verilen yardımın tanımının muğlaklığı ve uygulamadaki eksikliklerdir. KDRP'nin muğlaklığı, temel olarak vatandaşın köye dönüşüne maddi bir yardımdan daha kapsamlı olarak tanımlanmasından ve uygulanmasından kaynaklanıyor. Örneğin, zorunlu göç mağdurlarının evlerini tekrar inşa etmelerinde kullanacakları tuğla, çimento vb. gibi maddelerin temini KDRP kapsamına girebildiği gibi, köylerin güvenliğini sağlayacak karakollara yapılan yardımlar da bu proje içerisinde bir masraf kalemi olarak beyan

edilebiliyor. Eksiklikten kasıt ise, harcama verilerinin yaptığımız saha çalışması ile doğrulanmamış olmasıdır. Örneğin, Sason Kaymakamlığı'ndan verilen bilgide KDRP kapsamında Aydınlık Köyü'nde 24 evin anahtar tesliminin yapıldığı belirtilmişti. Aydınlık Köyü'ne yaptığımız ziyaretlerde vatandaşlar evlerin sadece iskelet hâlinde teslim edildiğini ve cam, pence-re, kapı gibi malzemeleri vatandaşın kendisinin temin ettiğini söylediler. Bu, zaten yoksul-luk çeken bu kesim üzerinde çok büyük bir külfet oluşturmaktadır. Bu yüzden, geri dönü-len köylerde harap olmuş evlerinin tepesi naylonlarla kapatılmış olarak yaşayan insanlara rastladık.

Görüşmelerimiz sırasında hem devletten çeşitli yollarla maddi yardım alanlara hem de alma-yanlara rastladık. Yardım alanların çoğu bu yardımı geri dönmek istediklerinde çimento ve tuğla olarak almışlar. Aşağıda da tartışılacağı üzere bu yardımlar çok kısıtlı derecede olmuş-tur. Öte yandan, özellikle Batman'ın göç alan mahallelerinde, yardım almak için devlet bi-rimlerine başvuruda bulunduklarını, ama ya dilekçelerine cevap alamadıklarını ya da dilek-çelerinin reddedildiğini belirten çok sayıda aileye rastladık. Yine mahalle görüşmelerimizde özellikle köye dönüşler için verilen yardımların çoğunun toprak sahiplerine ve köy ağaları-na gittiğini iddia eden mağdurlara da rastladık.

4. GERİ DÖNÜŞÜN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Batman, özellikle 1990'lı yıllarda çok yoğun göç almış bir şehir merkezi. Zorunlu göç şehrin belli bölgelerinde özellikle mağdurların yaşadığı çok fakir yerleşim bölgelerinin oluşmasına neden olmuş. Hem bu yerleşim yerlerinde hem de geri dönüş yapılmış iki köyde yaptığımız görüşmelerde ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri geri dönmüş ailelerin çoğunun bütün aile bireyleri ile birlikte dönüş yapamadığıdır. Daha önce de belirtildiği üzere ülke içinde ye-rinden edilme sorununun en büyük sosyo-ekonomik sonuçlarından biri yoksulluktur. Bat-man'daki köy ziyaretlerimizde, dönen ailelerin yaklaşık yarısının geçime yardımcı olmak için şehirlerde kaldığını öğrendik. Aşağıda da belirtileceği üzere, köylerdeki altyapı sorunu ve ge-çim kaynaklarının yaşanan çatışmadan etkilenmiş olması köylerde asgari yaşam standartları-nın sağlanmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla geri dönüşlerde yaşanacak en bü-yük sosyo-ekonomik sorun, yoksulluk ve bunun getireceği bölünmüş aileler sorunudur.

Geri dönenlere ve dönmek isteyenlere baktığımızda ağırlıklı olarak yaşlıları ve erkekleri gör-mekteyiz. Özellikle köylerde yaptığımız görüşmelerde gençlerin geri dönmüş olmaktan do-layı çok mutsuz olduklarını ve ellerine geçen ilk fırsatta şehre dönmek istediklerini öğren-dik. Geri dönen gençler, özellikle 10'lu yaşlarının sonunu yaşayanlar, köy hayatından hiç memnun değiller. Ziyaret ettiğimiz bir köydeki 15-16 yaşlarındaki bir genç erkek şehirdeki hayatında da çok zorluk çekmiş ve eğitim almamış olmasına rağmen "ilk fırsatta şehre kaç-mayı" planladığını söyledi. Bölünmüş aile sorununun aşılması için gençlere yönelik eğitim ve istihdam alanlarının arttırılması gerekmektedir.

Batman'da STK ve devlet birimleriyle yaptığımız görüşmeler, geri dönüş rakamlarının çok , yüksek olmadığını gösteriyor. Daha da önemlisi, özellikle devlet ve sivil toplum kuruluşları

tarafından hem boşaltılan köy hem de geri dönen nüfusa yönelik verilen sayılar arasında çok önemli farklılıklar söz konusu.

Batman'da ve çevre köylerde mağdurlarla yapılan bire bir ve odak grup görüşmelerinde vatandaşlar, barış ortamının tamamen sağlanmış olmaması, genel affın çıkarılmaması, koruculuk sisteminin kaldırılmaması, köylerin alt yapısının ve devlet yardımının eksik olması ve yaşanan gerginliğin bölgedeki hayvancılık ve tarım sektörlerini kötü yönde etkilemiş olmasını geri dönüş önündeki engeller olarak belirttiler. Mağdurların genel affı istemelerindeki en büyük neden, bölgedeki ailelerin çoğunun dağda bir yakını ya da tanıdığının olması ve genel affı, huzur ve özgürlük ile sıkı sıkıya ilintilendirmeleri.

Geri dönüşün önünde çok önemli bir engel olan altyapı sorunu dönüş yapılmış köylerde kendini daha çok elektrik, su, kanalizasyon ve sağlık hizmetleri eksikliği olarak gösteriyor. Batman'ın Sason ilçesinde ziyaret ettiğimiz iki köyden birinde özellikle susuzluk önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Köylüler evlerine su taşımak için uzun bir mesafe kat etmek zorundaydılar. Her ne kadar bu tür sorunlar Türkiye'nin diğer yerlerinde hatta büyük şehirlerin bazı kesimlerinde bile gözlemlense de sorunun tespiti ve "köye dönüşün" kalıcı ve uzun süreli kılınması yolunda tespitler aşamasında belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.

Geri dönülen köylerde sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde verilmesine yönelik olarak sağlık kurumlarının çalışmaları yeterli değil. Sağlık konusunda çalışan STK'lar, devlet birimleri ve doktorlardan edindiğimiz bilgilere göre ilçe merkezlerinde bile bu alanda önemli sıkıntılar yaşanmakta. Örneğin, Batman'da en çok göç vermiş ilçelerden olan Kozluk ve Sason'da merkez ve beldeler olmak üzere sadece ikişer sağlık ocağı bulunmaktadır. Çoğu dağ köyünün merkeze uzaklığı düşünüldüğünde bu sayının azlığının altını çizmek gerekir. Ayrıca Batman'da geri dönüş yapılan köylerin hemen hemen hiçbirinde sağlık hizmeti verilmemekte. Sağlık hizmetinin ulaştığı tek dönem aşı kampanyaları gibi ülke genelinde kampanya şeklinde yürütülen sağlık hizmetlerinin verildiği dönemler oluyor.

Geri dönülen köylerde ayrıca eğitim alanında da okul ve öğretmen sıkıntısı yaşanmaktadır. Fakat bu sıkıntıyı zorunlu göç sorunuyla bire bir ilişkilendirmek yerine Türkiye genelinde yaşanan ve yoğun olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde gözlenen eğitim sorunuyla birlikte incelemekte fayda vardır. Zorunlu göç özelinde baktığımızda ise yaşanan gergin ve çatışmalı ortamın bölgede hizmet verecek personelin köylere ulaşamaması ve buralarda hizmete gönüllü olmaması sorunu olarak ortaya çıkıyor.

Bölgedeki feodal yapı da geri dönüşlerin önünde bir engel teşkil etmeyi sürdürmektedir. Örneğin Beşiri'nin bir köyünde ağaların koruculuk yapılması konusunda köylülere hâlâ baskı yaptığını ve mağdurlar arasında, dönseler bile, köy ağalarının kendilerini köye almayacaklarını söyleyenlere rastladık. Öte yandan, örneğin, Aydınlık köyündeki köylüler genellikle ilgili hiçbir sıkıntıları olmadığını belirtirken çektikleri zorlukların başında yoksulluk ve geçim derdini göstermişlerdir. Fakat yaşanan döneme ilişkin olarak hissedilen kaygılar güven ortamının tam olarak sağlanamadığını da göstermekteydi. Bir dağ köyü olan Heybeli'de geri

dönüş yapmış mağdurlar özellikle son zamanlarda artan çatışmalı ortamdan dolayı sıkıntılarını da dile getirmiştir.

Nerede ve ne kadar olduğu telaffuz edilememekle birlikte geri dönüş yapılan köylerdeki mayınlar ve patlatılmamış havan mermileri güvenlik açısından bir sorun teşkil etmektedir. Ziyarette bulunduğumuz Sason'un Heybeli köyünde 1990'lı yıllardan kalma havan mermisine rastladık. Bu konuda bilgisi olanlardan öğrendiğimize göre bu o bölgede rastlanılan ilk havan mermisi vakası değildi. Batman Barosu'ndan Mustafa Yıldız bize Sason ilçesine bağlı bir köyde el bombası ile oynarken ölen iki çocuğun hikâyesini aktardı. Ayrıca Batman Çağdaş gazetesinde 7 Nisan 2004 tarihinde yayımlanan bir haberde, Batman'ın Sason ilçesine bağlı Heybeli ve Balbaşı köylerinde operasyonlar sırasında arazide unutulmuş havan, roket veya top mermilerinin büyük tehlike yaratmasına dikkat çekiliyor. Haberde bu köylerde ellerinde havan mermisi tutan köylülerin resmine de yer verilmiş.¹³

a. Geri Dönüşün Önünde Engel Olarak Tütün Kotası

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere zorunlu göç bölgede tarımsal kalkınmayı ve tarımsal yollarla geçimi önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Batman'ın, özellikle Sason ve Kozluk ilçelerinin, önemli bir geçim kaynağı tütüncülüktür. Örneğin, Batman'ın Sason İlçesinde yaptığımız görüşmelerde hem kamu, hem askeri hem de belediye görevlilerinden edindiğimiz bilgilere göre Sason'un iki geçim kaynağını tütüncülük (geçimin yaklaşık yüzde 85'i) ve koruculuk oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hem tütüncülükle ilgili aşağıda belirtilecek uygulamalar hem de zorunlu göçten doğan tütün ekimi ile ilgili mağduriyetler zorunlu göç mağdurlarının hayatlarının "normale" dönmesi yolunda bir engel teşkil etmektedir.

Tütün Yasası olarak bilinen 3 Ocak 2002 tarih ve 4733 sayılı yasa¹⁴ yaprak tütün üretimi, alım ve satımında devlet desteğini kaldırmış ve devletin tütün alımına 200 kiloluk bir kota getirmiştir.¹⁵ Gene bu uygulamaya göre yaprak tütün üreteceklerin Tekel Genel Müdürlüğü'ne başvurarak Ekim Belgesi (cüzdan) almaları gerekmektedir. Her iki uygulama da geçimini tütüncülükle sağlayan ve geri dönmek isteyen mağdurlar için bir sorun oluşturmaktadır.¹⁶ 200 kiloluk kotayı incelediğimizde, bu kotanın zorunlu göç sorununun yoksulluk boyutunu art-

¹³ Bkz. Arslan (2004).

¹⁴ Yeni yasa öncesinde Tekel, malını satmak isteyen her üreticiden, belirlenen fiyat üzerinden, bu malı almak zorunda idi. Yeni yasayla yapılan değişiklik, sadece sözleşme üzerinden tütün alımı yapılmakta. Belirli bir süre sonrası için, yapacağı alım miktarını üreticiye duyuran Tekel, şartları yerine getiren üretici ile sözleşme imzalıyor ve üretici başına bir adet tütün koçanı dağıtılıyor. Ayrıca, depolardaki stok tütün durumu göz önünde bulundurularak alınmış olan Yönetim Kurulu Kararı'na göre, üretici başına belirlenmiş olan asgari miktar 200 kg, azami miktar ise 1.000 kg'dır. Ancak, 200 kg'dan fazlası, kalitenin belirlenmesi açısından ekspertize tabidir.

¹⁵ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hürriyet (2002).

¹⁶ Bu konunun Batman özelinde kamuya ve siyasal alana taşınmasında Batman Milletvekili Ahmet İnal'ın Meclis'teki konuşmasına bakmakta yarar vardır (İnal, 2003).

tırıcı bir neden olduğunu görüyoruz. Sason Belediye Başkanı İrfan Arslan'ın yaptığı bir hesaplama göre en az 7 ay uğraşarak elde edilen bir yıllık tütün üretiminin 200 kiloluk satışından elde edilen yıllık gelir yaklaşık 900 YTL'dir. Bu kazanç ne yazık ki ortalama bir ailenin yıllık ihtiyaçlarının çok altındadır. Sason'un tarımda kullanılabilir arazisi yaklaşık yüzde 4.5'tir. Bu da tütünün yerini tutabilecek ürün sayısını kısıtlamaktadır. İrfan Arslan'ın belirttiğine göre belediyenin bu konuda Maliye Bakanlığı ve Başbakanlığa bildirimleri bir sonuca ulaşmamıştır. Bu sorun bize Sason özelinde belirtilmiş olsa da çalışmalarımız Batman genelinde ve Sason ve Kozluk özelinde bu sorunun geri dönüşte önemli bir engel olduğunu doğrulamaktadır.

Kota sorununa ilave olarak koçan/ekim belgesi/cüzdan sorunu da geri dönmek isteyen zorunlu göç mağdurları için önemli bir engel. Öğrendiğimiz kadarıyla mağdurların bu uygulamadan doğan özel mağduriyetleri var. Ektikleri arazileri terk etmek zorunda kalan bazı mağdurların tütün satım hakkı, ya yoksulluk nedeniyle koçanlarını sattıkları ya da araziye ekmedikleri için koçanlarının geçerliliğini yitirmesi nedeniyle ellerinden gitmiştir. Bu durumda ilçe merkezlerinde ya da şehirlerde yaşayan ve geçimini daha önce tütün ekimiyle sağlayan mağdurlar köylerine geri dönseler bile yoksullukla burun buruna geleceklerdir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da yukarıda geçim kaynağı olarak belirtilen iki alanın (koruculuk ve tütün üretimi) ilginç bir şekilde iç içe geçmesidir. Hem kendi gözlemlerimizde hem de görüşmelerimizde öğrendiklerimize göre, topraklarından ayrı kaldıkları süre boyunca tütün üretmedikleri ve satamadıkları için koçanları iptal edilen mağdurların tam tersine bazı korucuların, tütün ekimi yapmadıkları hâlde, çok sayıda koçanı bulunmaktadır. Oysa yeni çıkan yasaya göre üreticinin elinde sadece bir koçan bulunabilir.

Geri dönüşü Batman özeli dışında Diyarbakır, Muş, Bitlis ve Adıyaman illerinde de olumsuz etkileyen bu sorunun çözümünde, tütün kotasının en azından arttırılması, geçimini tütüncülükle sağlayan zorunlu göç mağdurlarına koçan temin edilmesi ve haksız yollardan koçan sahibi olanların koçanlarının iptali önerilmektedir.

5. KORUCULUK SİSTEMİ VE SORUNLARI:

Sason Kaymakamlığı ve Korucu Derneği'nden aldığımız bilgilere göre alan araştırması sırasında Sason'da 1.359 korucu bulunmaktaydı. Bunların 487'si gönüllü korucudur. Burada altı çizilerek belirtilmesi gereken çok önemli bir nokta, Geçici Köy Korucusu (GKK) alımının durmasına rağmen gönüllü korucu alımının kâğıt üzerinde bile olsa devam etmesidir. İçişleri Bakanlığı'ndaki bir görevliden alınan bilgiye göre gönüllü korucu alımı devam etmemektedir. Bakanlığın söylediğine göre, gönüllü korucu alımı sadece bu köylülerin köylerini korumak için gönüllü olması ve isimlerinin not edilmiş olmasıyla sınırlıdır ve kendilerine silah verilmemiştir.¹⁷ Oysa, alan araştırmamız sırasında aldığımız bilgilere göre, Sason'da geri dönüş yapılan iki köyden 35 kişi gönüllü koruculuk için başvuruda bulunmuştur. Sason gene-

¹⁷ İçişleri Bakanlığı'ndan bir yetkiliden telefonla alınan bilgi, Şubat 2006.

lindeki başvuru, alan araştırması yapıldığı zaman itibariyle ise 658'i bulmaktaydı. Bu bilgiler aslında çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Özellikle PKK'nın silahlı eylemlere tekrar başlamasından sonra "güvenlik" neden gösterilerek korucu ihtiyacında artışa gidilebilir. Çeşitli köyler bu nedenle gönüllü koruculuk için başvuruyor olabilir. Oysa 2000'de çıkan yönetmeliğe göre korucu alımı olmaması gerekmektedir. Bu başvuruların nasıl değerlendirildiği ve sonuçta korucu sayısının artıp artmadığı ise hâlâ muğlaktır.

Bir korucunun (ister kadrolu ister gönüllü olsun) ise, görev suistimali ya da itaatsizliği yüzünden görevden alınması yine kaymakam onayı ile olmaktadır. Oysa bölgenin geneline bakıldığında korucuların karıştığı birçok suç bulunmaktadır ve bunların ne kadarının gerektiği üzere görevden alımla sonuçlandığı bilinmemektedir. Örneğin, Batman'a yaptığımız ziyaretin hemen öncesinde Mardin'deki korucuların Batman merkezdeki bir evi basarak genç bir kızı dağa kaçırdıkları bilgisi çeşitli kaynaklardan bize ulaşmıştır.

Çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre, korucularla ilgili önemli bir nokta da kadınların hatta bazen çocukların da korucu yazdırılarak silah alabilmeleri ve GKK oldukları durumlarda maaş da kazanabilmeleri. Batman'ın Sason ilçesinde kayıtlı yaklaşık 50 kadın korucu var. Daha da vahimi erkekler koruculuk öncesi eğitim alıyor olmalarına rağmen kadınlar bu eğitimden geçmemektedir. Hükümetin geri dönüşte güvenliği sağlamak için önemli saydığı sistemlerden biri olan koruculukta belirtilen bu sorunlar, aslında bu sistemin geri dönüşler önündeki en önemli engellerden biri olduğunun bir göstergesidir.

6. TOPLUMSAL MUTABAKAT VE KALICI BARIŞIN SAĞLANMASI:

Zorunlu göç mağdurlarının geri dönüş önündeki engeller içinde özellikle vurguladıkları nokta koruculuktur. Bu sistem şu an toplumsal mutabakat ve kalıcı barış önündeki en önemli engellerden biridir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan çatışmalar, köylüler ve korucular arasındaki husumet, içinde bulunulan ortamı daha da gerginleştirmektedir. Kalıcı barışın sağlanmasında koruculuk sisteminin lağvedilmesinin önemini bir kez daha vurguladıktan sonra korucuların topluma entegrasyonunun, sosyal güvenliklerinin sağlanması ve koruculuk kaldırıldıktan sonra korucular için istihdam olanaklarının önünün açılması yoluyla olacağını söylemek gerekir. Batman'daki görüşmelerimiz sırasında korucuların istihdamı yönündeki öneriler içinde korucuların köy bekçisi olarak tahsisleri ilginç bir öneri olarak ilgimizi çekmiştir. İstihdam alanında projeler üretilmesi için özellikle bölgede çalışan STK'lara ses verilmesi ilginç ve olumlu çözümler üretebilir. Fakat korucuların istihdamı bazı önemli alanların (örneğin, eğitim vb.) dışında olmalı ve korucuların sicilleri göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Çeşitli STK'lar ve görüşme yaptığımız mağdurlara göre, devletin zorunlu göç konusunda sorumluluğunu üstlenmemesi bu sorunun tamamen kapanmasının önünde bir engel teşkil ediyor. Tazminat Yasası, İHD gibi dernekler ve barolar tarafından, yapılan yanlışın telafisi değil, vatandaşı zora düşmüş bir sosyal devletin tutumu olarak algılanıyor. Yani bu kuruluşlara göre, devlet hem önceki siyasalarında, hem de Tazminat Yasası'nda, yaklaşık 20 yıllık bu

süreçteki hatalarını kabul etmiyor, ortaya çıkan sorunlara kapsamlı çözümler üretmiyor ve bu sorunların bir daha yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıyor. Bunun yerine, yerinden edilme sorununun çoğunlukla “terörün yarattığı” yoksulluk ve altyapı olarak ortada görülen boyutları ile ilgileniyor. Ayrıca birçok yerinden edilmiş kişi ve STK da özellikle Tazminat Yasası’nı AB’ye giriş sürecinde yaşanabilecek sorunları aşmak ve AİHM’de doğabilecek maddi sıkıntıları bertaraf etmek yolunda atılmış bir adım olarak görüyor. Devletin bu konuda sorumluluğunu kabul etmesini istemek, özellikle ailesinde faili meçhule kurban gitmiş kişiler tarafından benimseniyor. Yaşanılan sürecin maddi kayıplardan çok manevi kayıplara yol açtığını düşünen birçok mağdur, devletin ve toplumun bu geçmişle yüzleşmesi gerektiğini düşünüyor.

Öte yandan yasanın mutabakat açısından bakıldığında çok önemli bir yanı var. Batman’da özellikle İHD gibi STK’lar yerinden edilmiş kişilerin detaylı göç hikâyelerini ve göç sonrası yaşadıkları sorunları belgeliyor. Bu tür STK’lar ayrıca göç edilen ve dönüş yapılmak istenen köyler ile ilgili kendi verilerini de oluşturuyorlar. STK’lar ve barolar hikâyelerin saklanması ve belgelenmesini bu alanda önemli bir arşivleme olarak görüyorlar.

Toplumsal barışın sağlanması ve sürdürülebilir kılınması, zorunlu göç sorununun çözümü için atılması gereken en önemli adım olarak durmaktadır. Batman’da görüştüğümüz hemen hemen her STK ve bütün mağdurlar, geri dönüş ve dönenler için yerlerinde kalmayı sürdürmenin ilk koşulunun kalıcı barışın sağlanması olduğunu belirttiler. Ayrıca Tazminat Yasası kapsamında kararları verecek komisyonların da sağlıklı tespitler yapması ve kararları zamanında verebilmesi için barış ortamının sağlanması şarttır.

Doğu ve Güneydoğu’da yaşanan gerilimin en ağır faturası bu bölgelerde hâlâ devam eden güvensizlik duygusu. Bu güvensizlik devlet görevlileri nezdinde vatandaşın her an PKK’ya destek vermesi ihtimali olarak ortaya çıkarken, özellikle 15 yıldır PKK ve devlet güçleri arasında kalmış ve en mağdur kesimi oluşturanlar arasında ise devlet tarafından “üvey evlat” muamelesi görmek olarak kendini hissettiriyor. KDRP ve tazminatın öncelikle ve büyük ölçüde koruculara gidiyor olarak algılanması “devlet bizi korumuyor ve bize üvey evlat muamelesi yapıyor” düşüncesine destek oluyor. Korucu-köylü ayrımının keskinliği, devlete duyulan güvensizlik ve mağdurlarda derinlemesine yerleşmiş bir algı olan “üvey evlat” anlayışını da pekiştirmektedir. Ayrıca, bazı STK’ların belirttiğine göre Tazminat Yasası’na dair yönetmeliğin istediği, köyün “terör nedeniyle” boşaltıldığını gösteren olay tutanağının jandarmadan alınması gerekliliği vatandaş ve devlet arasında gerilime neden olmaktadır. Bazı birimlerin bu konuda belge vermek istememesi, toplumsal mutabakat önünde önemli sorunlar teşkil etmektedir.

Gene güvenlik birimlerinin gözünde, Batman genelinde özellikle dağ köylerinin çoğunun “PKK sempatizanı” olarak görülmesi bu gerilimin artmasında bir neden. Batman’ın Sason ilçesi Heybeli köyüne yaptığımız ziyarette Kaymakamlık tarafından “güvenliğimizi sağlamak” üzere bize isteğimiz dışında verilen güvenlik birimlerinin biz görüşmelerimizi yaparken köylülerden ve çocuklardan köyden PKK’ya yardım edilip edilmediğinin öğrenmeye çalışmaları, bu güvensizliğin en bariz örneklerindendir.

SONUÇ:

Güneydoğu Anadolu'da hem en çok göç veren hem de şehir merkezine hem çevre ilçelerden hem de bölgedeki diğer illerden göç alan Batman, zorunlu göç sorununun çok boyutlu yanını sergilemesi açısından iyi bir örnektir. Alan araştırmasının sonuçları yaşanan sorunun üzerinden birçok zorunlu göç mağduru için uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen etkilerinin hâlâ sürdüğünün açıkça görüldüğünü göstermekte. Batman merkez, ani yaşanan ve birçok mağduru şehre taşıyan bu süreçte bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılaşmayı ve sosyal yardımı tam olarak üretememiştir. Şehirdeki zorunlu göç mağdurları çoğu zaman kendi çabalarıyla ayakta kalmaya çalışmış ama en çok işsizlik ve yoksullukla boğuşmuştur. Bütün bunların yanında kamunun da sadece zorunlu göç mağdurlarına yönelik yardım mekanizmaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla şehir merkezindeki zorunlu göç mağdurları belki de 20 yıl gibi uzun bir süredir yeni yerlerinde de "mağdur" olmayı sürdürmektedirler.

Öte yandan, son zamanlarda OHAL kapsamına giren diğer illerde de görülebilecek en olumlu özellik Batman'da OHAL'in kalkmış olması ve 1999'dan sonra çatışmaların azalmasıdır. Fakat ne yazık ki 2005'te tekrar başlayan çatışma ortamı geri dönüş yapmış köylerdeki mağdurları tekrar bir belirsizlik ve korkuya sürüklemiştir. Batman geneline baktığımızda özellikle yaşlılarda ve erkeklerde gözlenen "geri dönme" isteği hem köylerde yeterli altyapının olmaması hem de ortaya çıkan çatışmalı ortamın yarattığı güvensizlikle gittikçe azalmakta ve geri dönüş zorlaşmaktadır. Dahası, ziyaret ettiğimiz köylerde özellikle gençler köy hayatının kendileri için hiçbir cazibesi olmadığını söylediler. Bu da aslında "geri dönmenin" ekonomik sıkıntılardan ve bazen de nostaljiden doğan istekler nedenleriyle olduğunu göstermekte ve ülke içinde yerinden edilme sorununun sadece "köye dönmek"le sınırlı kalmadığını, hatta bundan sonraki yıllarda daha yoğunluklu olarak şehirde yaşayan mağdurlara ulaşılması yolunda çabalar gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Gerek şimdiye kadar bu konu üzerine yapılan çoğu çalışmanın gerekse kamu personelinin gözden kaçırdığı bir diğer önemli nokta ise, sorunun bölgede beklenen kalıcı barış ve toplumsal mutabakat boyutu. 20 yılı aşan ülke içi yerinden edilme sorununun belki de en acı yanı o bölgede çatışma grupları, devlet kurumları ve vatandaşlar arasında oluşan güvensizlik. Dünyanın diğer yerlerinde de yaşanan bu tür çatışmalar gösteriyor ki toplumlar bu tür süreçleri her an tekrar yaşayabilir. Çatışmanın bu devinimini, tekrar yükselişe geçişini engellemek ve şiddeti etkisiz hâle getirmek için sorunun kökenlerinin araştırılması ve bu sorunların tekrar ortaya çıkmasına neden olabilecek güvensizlik ve "ezilmişlik" duygularının aşılması gerekmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, zorunlu göç üzerine üretilen siyasalar ne yazık ki konunun bu boyutuna yeteri derecede eğilmemiş ve yapılan yardımlar sadece kısıtlı bir maddi destekten öteye gidememiştir.